

Vilniaus senamiesčio panoramą nuo Bekešo kalno
Panorama of the Old Town of Vilnius as seen from the top of Bekešo Hill

Žvėryno ir naujojo Vilniaus centro panoramą žvelgiant iš Televizijos bokšto
Žvėrynas and the heart of the new Vilnius, looking down from the TV Tower

Anykščių miesto panoramą
The historical town of Anykščiai

urban heritage is marked by diversity, multiplicity of layers, and close interaction between natural and cultural landscape. Considering the present demographic shifts, the future of small towns remains very uncertain. Although promoting the development of a polycentric grid of settlements (with special attention given to small settlements) is one of the key goals in the development of the Baltic region, we are still searching for efficient ways to preserve them.

Written by Dr. Jūratė Jurevičienė
Photos Sigitas Gaudėža

URBANISTIKOS PAVELDAS URBAN HERITAGE

URBANISTIKOS PAVELDAS

Lietuvos urbanistikos paveldas – tai reikšmingomis pripažintos istorinės miestų dalys, miesteliai ir panašios vietos bei vietovės. Jam taip pat priskiriami kiti urbanistinę vertę turintys statinių kompleksai ir kraštovaizdžio architektūros objektai. Saugoma vertybių visuma – archeologiniai sluoksniai, urbanistinis audinys (istorinės valdų ribos, gatvių tinklas, aikštės, užstatymo linijos ir tankis, erdvių kompozicija, statinių tūriai), pastatų architektūra, konstrukcijos ir medžiagiškumas.

Beveik visi Lietuvos miestai, įkurti iki 1940 m., yra istoriniai. Manoma, kad iki XVI a. vidurio jau buvo įkurta du trečdaliai Lietuvos miestų. Pirmieji Lietuvos urbanistikos paminklai buvo paskelbti 1969 m. XX a. šeštajame ir septintajame dešimtmeciuose atlikus Lietuvos urbanistikos paveldo tyrimus 61 miestas bei miestelis buvo pripažintas vertingu ir paskelbtas vietinės reikšmės urbanistikos paminklu. 1985 m. prie šių paminklų priskyrus dar vieną buvo paskelbti jų tyrimų duomenys: raida, būdingi bruožai, saugotini elementai ir formos. Tyrimams vadovavusio prof. habil. dr. Algimanto Miškinio vertinimu, iš 1940 m. Lietuvos teritorijoje sąlygiškai buvusių miesto pobūdžio gyvenviečių 287 gali būti priskiriamos urbanistikos paveldui. Pastaraisiais metais 53 objektams yra suteikti kultūros vertybių kodai ir parengti nauji jų apskaitos dokumentai. Tačiau dar 56 objektų, įrašytų senajame kultūros paminklų sąrašė, ir keleto objektų, tebesančių laikinosios apskaitos ir išaiškinamų paminklų sąrašuose, vertingąsias savybes, teritoriją ir apsaugos zonų ribas būtina patikslinti.

Dauguma Lietuvos urbanistikos paveldo objektų yra senųjų miestelių ir kitų miesto tipo gyvenviečių istoriniai centrai. Daugelio šių miestelių, pvz., Alsėdžių, Dieveniškų, Švėkšnos, Simno ir kt., urbanistinė struktūra turi didelę istorinę vertę, pasižymi archajiškumu, gamtos ir žmogaus suformuotų elementų darna. Tačiau dalies gyvenviečių, pvz., Butrimonių, Ignalinos, Pasvalio, Zarasų ir kt., istoriniuose centruose saugotina tėra išlikusi senojo plano struktūra, atskiri užstatymo fragmentai ir pavieniai erdvių kompozicijos elementai.

Į Kultūros vertybių registrą yra įtraukti urbanistiniai dariniai, reprezentuojantys įvairių laikotarpių ir skirtingos morfostruktūros urbanistikos paveldą. Tam tikri šių objektų elementai yra išlikę iš pirminio kūrimosi laikotarpio (manoma, kad protomiestai vakariniame Lietuvos pakrastyje atsirado jau IX a.), daugelis gyvenviečių formavosi kartu su valstybe. Lietuvos teritorijoje urbanistikos paveldo objektai yra pasiskirstę gana tolygiai. Didžiausia objektų sanauja ir tipologinė įvairovė būdinga Vilniaus miestui. Vilniaus senamiestis yra reikšmingiausia Lietuvos urbanistikos vietovė, įtraukta į Pasaulio paveldo sąrašą. Į Kultūros vertybių registrą taip pat yra įrašytos buvusių istorinių Vilniaus priemiesčių – Naujamiesčio, Žvėryno, Šnipiškų, Paupio, Užupio ir Antakalnio – teritorijos. Kiti saugomi Vilniaus urbanistikos paveldo objektai – Lukiškių aikštė, Vingio parkas, namų kompleksai Balstogės ir T. Kosciuškos gatvėse – reprezentuoja tam tikrus miesto raidos laikotarpius. Į Kultūros vertybių registrą taip pat yra įrašyti ryškiausi sovietinio laikotarpio objektai: Lazdynai, Žirmūnai, statinių kompleksai Gedimino prospekte, Ukmergės gatvėje, Saulėtekio alėjoje. Tačiau iki šiol nesutariama, ar reikia saugoti sovietinio laikotarpio urbanistikos objektus.

Kultūros vertybių registre yra įrašytos ir saugotinos etnografinės Lietuvos kaimo gyvenvietės arba jų dalys. Šis registras taip pat nėra išsamus, jis tikslinamas atsižvelgiant į šių gyvenviečių vertingųjų savybių pokyčius. Etnografinių kaimų gyvenvietės iš kitų kaimo gyvenviečių išsiskiria tipišku arba unikalumu: kompaktišku linijiniu, kupetiniu ar padriku teritorijos užstatymu, darna su gamtine aplinka, vietinių medžiagų naudojimu statybai, regioniniais sodybų apstatymo, statinių komponavimo, puošybos ir architektūros savitumais. Dauguma saugotinių kaimo gyvenviečių yra rytinėje Lietuvos dalyje – Alytaus, Utenos ir Vilniaus apskrityse.

Kauno senamiesčio panoramą
Panorama of the Old Town of Kaunas

KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme yra numatyta kultūros paveldo vietovių (senamiesčių, istorinių miestų ir miestelių dalių, etnokultūrinių kaimų ir kt.) apsaugai taikyti kultūrinių draustinių statusą. Urbanistinėms vietovėms saugoti steigiami urbanistikos draustiniai, kurie dažnai yra svarbiausios saugomų kompleksinių teritorijų – parkų – dalys. Kompleksinė teritorinė apsauga taikoma Istoriniame nacionaliniame parke esančiam Trakų senamiesčiui, regioniniuose parkuose esantiems Anykščių, Aukštadvario, Biržų, Dieveniškų, Luokės, Merkinės, Rusnės, Žagarės ir kitų senųjų miestelių istoriniams centrams. Pavyzdžiui, Biržų senamiesčio kultūrinis sluoksnis, senojo užstatymo fragmentai ir gamtinė aplinka yra saugomi kaip Biržų regioninio parko Biržų urbanistinio draustinio komponentai.

Šiuo metu yra kuriama daugiapakopė urbanistikos paveldo objektų planavimo sistema. Vilniaus senamiestis yra tvarkomas pagal 1996 m. parengtą Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategiją ir 2003 m. patvirtintą Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentą. 2005 m. buvo patvirtintas Vilniaus istorinio centro apsaugos zonos laikinasis apsaugos reglamentas. 2002 m. buvo parengtas Kauno istorinės dalies Žaliakalnio apsaugos reglamentas, o Senamiesčio baigiamas rengti. Parengtas Klaipėdos senamiesčio pirminės apsaugos reglamentas. 1995 m. buvo parengtas Trakų senamiesčio tvarkymo ir naudojimo režimo projektas. Šių dokumentų nuostatos įgyvendinamos pagal detaliuosius planus, saugomų teritorijų ribos ir jų apsaugos zonos nustatomos apsaugos specialiuosiuose planuose. Daugelio nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos dokumentų rengimą finansuoja Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos.

Kultūros paveldo apsaugą lemia jam priskiriama vertė. Šiuo laikotarpiu visuotinai sutariant, kad istorinių miestų apsaugos tikslas – išsaugoti esmines, tradicines jų ypatybes, nuolatinis diskusijų ir

nesutarimų objektas tebėra saugomo miestų audinio pokyčių „tolerancijos ribos“. Pastaraisiais metais svarbiausiais problemineis kultūrinės vertės apsaugos aspektais tapo miestų istorinių centrų ir aplinkinių teritorijų, kuriose plėtojama intensyvi statyba, vizualinė kompozicinė darna ir senamiesčių bei istorinių priemiesčių erdvių sandaros vidinis integralumas. Miestai klostėsi integruodami senąsias kaimavietes, dvarų sodybas, vienuolynų kompleksus, archeologines vietas. Ypač aktualios saugojimo ir plėtros sąveikos problemos iškyla sparčiausiai augančiuose didžiuosiuose miestuose – Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje. Didėja grėsmė, kad susiklostę erdvės sandaros bruožai jų istoriniuose centruose išnyks, nepakanka lėšų mažųjų miestelių urbanistikos paveldo tvarkybai ir priežiūrai. Darosi akivaizdu, kad dabar išsaugoti urbanistikos paveldo kultūrinę vertę galima tik sutelktomis pastangomis priėmus sprendimus dėl krizinių situacijų, tobulinant sprendimus dėl bendrų regiono urbanistikos paveldo atnaujinimo projektų ir remiant kultūrinę vertę turinčių statinių bei jų kompleksų savininkų ir naudotojų pastangas saugoti šį paveldą. Labai svarbu nuolatos vykdyti saugomų urbanistinių vietovių pokyčių stebėseną (monitoringą).

Dėl savitos istorinės raidos Lietuvoje nėra susiformavę labai didelių miestų, joje yra susidaręs gana tolygus miesto tipo gyvenviečių tinklas. Tačiau Baltijos jūros regione Lietuvos urbanistikos paveldas išsiskiria įvairove, daugiasluoksniškumu, glaudžia kultūrinio ir gamtinio kraštovaizdžio sąveika. Dėl dabarties demografinių pokyčių mažųjų miestelių ateitis tampa ypač neaiški. Nors policentrinio gyvenviečių tinklo plėtos, ypatingą dėmesį skiriant mažesniems gyvenvietėms, skatinimas yra laikomas vienu svarbiausių Baltijos jūros regiono plėtros tikslų, veiksmingų būdų jas išsaugoti vis dar ieškoma.

Teksto autorė Dr. Jūratė Jurevičienė
Fotografas Sigitas Gaudėža

Trakų senamiesčio gatvė
A street in the Old Town of Trakai

URBAN HERITAGE

The Lithuanian urban heritage consists of the historical parts of cities and towns and similar places and locations that have been recognized as important. Other groups of buildings and objects of landscape architecture having urban value are also ascribed to the urban heritage. The totality of preserved values entails archaeological layers, the urban fabric (historical boundaries of holdings, network of streets, squares, lines and density of built-up areas, spatial composition, and volumes of buildings), and the architecture, construction and materials of buildings.

Almost all Lithuanian towns established before 1941 are historical. It is believed that two-thirds of Lithuanian towns were founded by the middle of the 16th century. In 1969, the first urban monuments of Lithuania were announced. Following the research of Lithuanian urban heritage in the 1950s and 1960s, 61 towns and settlements were recognized as valuable and declared urban monuments of local significance. In 1985, having added one more monument to the list, the research data on these monuments (their development, typical features, and elements and forms to be preserved) was released. In the opinion of Prof. Algimantas Miškinis, who supervised the research, of all the town-type settlements that existed in Lithuania in 1940, 287 settlements may be attributed to the urban heritage. In recent years, 53 objects have been added to the list of cultural properties, and new documents containing their records and inventory have been prepared. It is necessary, however, to give a more detailed description of valuable features and define more accurately the territory and limits of the protection zone for 56 more objects from the original list of cultural monuments and for some objects from the provisional list and the list of monuments under investigation.

The historical centres of the old towns and town-type settlements constitute the majority of the Lithuanian urban heritage. The urban structure of most of these towns (e.g. Alsėdžiai, Dieveniškės, Švėkšna, Simnas, etc.) has a great historical value and is distinguished by archaic forms, the harmony of natural and man-made elements. In a number of settlements (e.g. Butrimoniai, Ignalina, Pasvalys, Zarasai, etc.), the historical centres retain only the basic structure of the original plan, separate fragments of built-up areas, and occasional elements of spatial composition.

The Register of Cultural Properties includes urban formations representing the urban heritage of different periods and different morphostructure. Certain elements of these formations survive from the earliest period of urban development (proto-towns on the western edge of Lithuania are thought to have appeared as early as the 9th century); many settlements evolved together with the emergence of the state of Lithuania. The objects of urban heritage are quite evenly spread over the territory of Lithuania. The city of Vilnius boasts the largest collection and typological diversity of such objects. The old town of Vilnius is the most important urban location in Lithuania and is included on the World Heritage List. The Register of Cultural Properties also contains the former historical suburbs of Vilnius (the territories of Naujamiestis, Žvėrynas, Šnipiškės, Paupys, Užupis and Antakalnis). Other preserved urban heritage objects in Vilnius—Lukiškių Square, Vingio Park, and groups of buildings in Balstogės and T. Kosciuškos streets—reflect different stages in the development of the city. The Register of Cultural Properties includes the most conspicuous objects of the Soviet era: the residential districts of Lazdynai and Žirmūnai and groups of buildings in Gedimino Avenue, Ukmergės Street and Saulėtekio Avenue. It is still a matter of heated debate, however, whether the urban objects of the Soviet period should be preserved or not.

The Register of Cultural Properties also includes complete or partial ethnographic settlements in the Lithuanian countryside. This register is neither comprehensive nor complete and is being modified and supplemented in response to the changes occurring in the valuable features of these settlements.

Ethnographic village settlements stand out from other villages either by their typical or unique characteristics: a compact linear, heaped, or scattered plan, harmony with the natural environment, the use of local materials for construction, the regional peculiarities of the farmstead plan, and the layout, decoration and architecture of its buildings. The majority of preserved village settlements are in the eastern part of Lithuania in the counties of Alytus, Utena and Vilnius.

The Law on the Protection of Immovable Cultural Heritage provides for the protection of the cultural heritage locations (the old towns of cities, the historical parts of cities and towns, ethnographic villages, etc.) by granting them the status of cultural conservation area. To preserve urban locations, urban conservation areas are established. Often, these urban conservation areas constitute the most important part of the preserved integrated territories (parks). Integrated territorial protection is applied to the old town of Trakai, which is situated in a historical national park, and to the historical centres of Anykščiai, Aukštadvaris, Biržai, Dieveniškės, Luokė, Merkinė, Rusnė, Žagarė and other old towns located in regional parks. In Biržai, for example, the cultural layer of the old town, parts of the old built-up areas, and the natural environment are protected as part of the Biržai urban conservation area in Biržai Regional Park.

Currently, a multistage planning system for urban heritage objects is being prepared. The old town of Vilnius is maintained according to the Vilnius Old Town Revitalization Strategy (1996) and the Regulation on Protection of the Old Town of Vilnius (2003). In 2005, the Provisional Regulation on Protection of the protective zone of the historical centre of Vilnius was approved. In 2002, the Regulation on Protection of the historical district of Žaliakalnis in Kaunas was prepared and a similar document for the old town of Kaunas is nearing completion. The Regulation on Initial Protection of the Old Town of Klaipėda has been prepared. In 1995, a project for the maintenance and operational use of the old town of Trakai was prepared. The provisions stipulated in these documents are being implemented according to site plans, and the limits of the preserved territories and their protective zones are set in the specialized protection plans. The drafting of documents regulating the protection of most immovable cultural properties is funded by the Department of Cultural Heritage under the Ministry of Culture.

The extent to which an object of cultural heritage is protected is determined by the value ascribed to it. Presently, there is unanimous agreement about protecting historical towns; the goal is to preserve their essential, traditional features. However, “the limits of tolerance” to change in the fabric of the preserved town continues to be a topic of ongoing discussion and discord. Recently, the most problematic issues in the protection of cultural heritage have become the visual compositional harmony between the historic town centres and the adjacent territories, which are rapidly being developed, and the inner cohesion of spatial composition in the old towns and in the historic suburbs. Cities expanded their boundaries by embracing old villages, manor estates, complexes of monasteries and archaeological sites that lay in their way. The interaction between preservation and development is a particularly pressing problem, most acutely felt in the fast growing cities of Vilnius, Kaunas, and Klaipėda. There is a mounting threat that the existing features of the spatial composition in the historical centres are bound to disappear, and the amount of money allocated for the maintenance and care of the urban heritage in small towns is insufficient. It is becoming obvious that the cultural value of the urban heritage can be preserved only by concerted efforts and by taking decisions about the crisis situations, improving the decisions relating to the joint projects of regional urban heritage renewal, and supporting the owners and users of culturally valuable buildings in the initiatives to protect these buildings. It is crucial to implement the ongoing monitoring of changes in the protected urban sites.

Owing to its unique historical development, Lithuania does not have huge cities and is quite evenly covered by a network of town-type settlements. In the context of the Baltic Sea region, Lithuanian